

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ТЕКСТУ

УДК 801.81:398.21(477.4/.7=161.2)

Богатирі: архаїчний сюжет у фольклорі Південної Наддніпрянщини

Костянтин РАХНО

Кандидат історичних наук,
науковий співробітник Інституту керамології
Інституту народознавства НАН України
38164, Полтавська область, Зінківський район,
с. Опішне, вул. Партизанська, 102
e-mail: krakhno@ukr.net

Стаття присвячена вивченню українських народних легенд Південної Наддніпрянщини. Проаналізовано сюжети, у яких йдеться про богатирів-велетнів, які створюють пороги на Дніпрі шляхом кидання брил. Автор пов'язує їх топонімічно із Кам'яною Могилою в долині річки Молочної. Із залученням широкого порівняльного матеріалу розглянуто паралелі цих легенд в епосі осетинів і шорців, що дає привід вказувати на їхнє можливе сармато-аланське походження. На думку дослідника, ці легенди про богатирів відображають стародавнє дуалістичне світосприйняття, а термін "богатир", очевидно, є іранським за походженням і завдячує своїй появі мові аланів. У висновку зазначено, що фольклорний мотив про богатирів, імовірно, успадковано від іраномовного степового населення.

Ключові слова: богатир, легенда, фольклор, сюжет, вірування, іранці, текст, архаїчний.

У фольклорі півдня України спостерігаються явища контамінації усної народної творчості українців і тих етносів, які замешкували степ до них. На стародавні міфологічні легенди, пов'язані з космогонічними уявленнями давніх іранців, якоюсь мірою сприйнятими слов'яномовним населенням, що розселилося на тій же території і частково включило до свого складу північноіранських насельників – сарматів та аланів, нашарувалися власне слов'янські й більш пізні християнські мотиви. Саме таке поєднання простежуємо в історичних переказах. Згідно з віруваннями українців Катеринославщини, спочатку на землі в печерах жили змії з трьома головами, які літали по світу, їли людей і різних тварин. Однак згодом з'явилися "багатері-велетні", які їх звозували, а потім настав час і звичайних людей [60, с. 15].

Образи цих богатирів, наділених величезним зростом і силою, займали важливе місце у топонімічних легендах Південної України. Наприклад, дві величезні гранітні брили біля впадіння річки Мокрої Сури у Дніпро, нижче порога Лохана й Стрільчої забори, одна з яких лежала під правим берегом у воді, а інша на лівому березі, на суші – побіля діброви, де приставали кораблі й плоти в разі аварії чи під час негоди, у дніпровських лоцманів мали назву Богатирів (Багатирів) – "правого" й "лівого". Таку ж назву Богатирів мали два камені на порозі Вовнизі [40, с. 169, 187; 56, с. 560; 59, с. 178]. І з тими, і з іншими пов'язували однакові оповіді етіологічного змісту. Нашадки запорозьких козаків розказували, що там колись дуже давно зішлись два богатирі. Один став на лівому березі Дніпра, а інший – на правому. Вони засперечалися, хто з них кому має поступитися місцем і хто заселить цей

край зі своїм народом. І вирішили за краще помірятися силами. Повідколупували від скель камені однакової ваги, поставали коло Дніпра і почали їх жбурляти. Камінь одного впав у воду, не долетівши до берега. А камінь іншого перелетів через увесь Дніпро і впав далеко на березі. Начебто на тому камені було видно глибокі відбитки від долоні й пальців богатиря.

За словами письменника О. Афанасьєва-Чужбинського, який один із перших у середині XIX ст. звернув увагу на фольклор Південної Наддніпрянщини, про цих Богатирів серед лоцманів і навколишніх мешканців побутовав такий переказ. Була якась битва чи, краще сказати, двобій між двома богатирями, з яких один стояв на правому березі, а неприятельський (турецький, як говорили берегові мешканці) на лівому березі Дніпра. Герої обрали по гранітній брилі однакової величини й вирішили, що хто перекине камінь через ріку, то й і переможець. Перший, очевидно, був сильнішим, тому що і в добрячий паводок його камінь стоїть на березі в діброві, а ворожий богатир не міг докинути, і його камінь опинився у кількох сажнях од берега. О. Афанасьєв-Чужбинський припускав, що це натяк на якусь битву, пам'ять про яку, переходячи в перекази, зникла за його часів і лишила по собі лише темний поголос для здогадів, а згадка мешканців про турецького богатиря може слугувати прикладом того, як спотворюються легенди [9, с. 24–25].

Найбільш архаїчний варіант оповіді записав у селі Волоському Катеринославського повіту коло порога Лохана у травні 1875 р. фольклорист Яків Новицький: *“Розказують старі люди, що колись, дуже в давню старину, зійшлося два багатирі: один став по той (лівий) бік Дніпра, а другий по цей (правий): зійшлися та й кричать один другому через Дніпро: цей каже: “Уступи міні місто, я посилюсь з своїм народом”, а той каже: “Ні, я заселю цей край; геть ти відціля!”. Тоді багатирь з правого берега й каже: “Коли так, то давай лучче поміри́мся силами: хто кого пересиле, того й земля буде”. – “Давай”, – каже багатирь з лівої сторони. Взяли вони, поотколупували з скель каміння однакової ваги, поставали на горі, понад Дніпром – той з того боку, а цей з цього, і давай шпурлять. З лівого боку як кинув багатирь камінь, він і впав біля цього берега, в воді, недалеко від Стрільчої скелі; тоді з правого боку багатирь як шпурнув свій камінь, він так і опинився на тім боці, на сухому березі. Тоді багатирь з лівого боку й гука: “Ну, коли так, так я піду даліше, а ти заселяй землю”. І пішов багатирь даліше, а цей поселив народ свій і по цім, і по тім боці. На тім каміні, що з лівого боку, і досі зостався слід якраз в тім місці, де багатирь брався руками: так руки й знать, і пальці, і долоні”* [30, с. 230–231].

Оприлюднено й інший варіант: *“Колись, в давню старовину, зійшлися два багатиря: один с правого, другий з лівого боку, і давай кричать через Дніпро. С правого боку каже: “Уступи мені місто, – я поселю своїх людей”. А той одвіча: “Ні – геть ти відсіль: я заселю цей край...”. Тоді багатирь с правого боку і каже: “Давай поміряємся силою!” – “Давай!” Поотколупували вони каміння од скель однакової ваги і давай шпурлять... Багатир з лівого боку як кинув, – камінь так і опинився біля цього (правого) берега. Як шпурнув же багатирь с правого боку, так і вгруз той камінь на тім боці, на сухому. “Ну, коли так, – каже багатир з лівого боку, – я піду даліше”. І пішов. На тім каміні, що з лівого боку, зостались сліди, де багатирь брався руками: видно і пальці, і долоні”* [59, с. 178].

1880 р. чув ці перекази, перебуваючи в Нижньому Подніпров'ї, історик і публіцист О. Андрієвський. За його словами, давно, дуже давно жили на світі два брати. Вирушили вони білим світом гуляти, привільну країну шукати. Прийшли сюди й замилувалися широким Дніпром, степами безкрайними. Раю, кажуть, земного не треба. Побудували вони тут собі на березі Дніпра хижі й почали жити та поживати. Довго чи недовго так вони пожили, тільки почалися в них сварки. Двоє ведмедів в одному барлозі не вживуться. Оскільки сварки їхні доходили до кровопролиття, то нарешті вони вирішили розійтися мирно, але нікому не хотілося йти геть першому, і тоді вони домовилися, що тут лишиться той, хто з одного берега на інший перекине величезний камінь. Сказано й зроблено. Взяли по величезному

каменю, розмахнулися й кинули, кожен зі свого берега. Першим кинув молодший брат, камінь його упав у воду, неподалік від берега. Далі розмахнувся старший. Повітря засвистіло, коли летів камінь. Упав він на правому березі й убив молодшого брата. Сильно засмутило це старшого брата, та вдіяти було нічого. Лишився він жити тут, оженився, і від нього пішло багато нащадків, які й заснували Запорізьку Січ. Сини цього велетня були першими вільними козаками, що поселилися на острові Хортиці [86, с. 402]

1889 року коротший її варіант записав фольклорист В. Кравченко у селі Худяки Черкаського повіту. За словами тамтешнього мешканця, шостий, тобто Вовнизький поріг на Дніпрі зветься *Богатирь*: “... Там богатирі комінням кидались через Дніпр, так цей, що кинув з Полтавської сторони, так камінь трохи не перелетів, а упав у воду, а той, що з другого боку – як кинув, то на тому камені аж п'ять пальців знат, і впав камінь аж на кручи” [44, с. 212].

В інших оповідях, відомих історикові й етнографові Д. Яворницькому, принагідно до Лоханського порогу сюжет більше чи менше історизується: камені Богатир-лівий і Богатир-правий отримали свою назву, за одним із цих переказів, від двох богатирів, *“руського”* й *турецького*, що сперечалися за володіння даною місцевістю Дніпра: хто перекине камінь через Дніпро, за тим залишиться й земля; богатир *“руський”* пустив камінь і перекинув, богатир *турецький* пустив камінь і не перекинув; тому Богатир-лівий стоїть на сухому березі Дніпра, а Богатир-правий у воді: *“Колись-то, в дуже давню давнину, зійшлись тут два богатирі – руський та турецький; турецький став на лівому боці Дніпра, а руський на правому. Зійшлись та й кричать один одному через Дніпро. Перший говорить: “Уступи мені це місце; я тут оселюсь з своїм народом”, а другий каже: “Уступи мені ти це місце; я заселю цей край, а ти геть звідцїля”*. Спорили, спорили, а потім того руський багатир і каже: *“Коли ж так, то давай краще поміряємось силами: хто кого пересилить, тому й одійде ця земля”*. *“Давай”*, – каже турецький багатир. От узяли вони поодколували з скель камені однакової ваги, поставали коло Дніпра – один з одного боку, а другий з другого, та й давай штурляти ті камені. Спершу вхопив у руку камінь турецький багатир та як кине його з лівого боку на правий, а він плюх та в воду. Куди там. Не тільки не перелетів через Дніпро, а навіть і до берега не долетів: сів у воді. Після того руський багатир як штурнув свого каменя з правого боку на лівий, то він не тільки що перелетів через увесь Дніпро, а навіть упав на луках геть далі од Дніпра. *“Ну, коли вже так, – каже турецький багатир, – то я піду далі з цієї землі, а заселятимеш цю землю вже ти”*. І пішов чужий багатир, а наш поселив тут свій народ на обох берегах Дніпра. На тому камені, що впав на лівому боці Дніпра, так там зостався й слід од руки; якраз там, де руський багатир брався за нього рукою, і досі видні і рука, і пальці, і долоня спереду на камені. *“А скільки ж пудів ваги буде в тому каменю, як його перекинув через Дніпро руський багатир?”* Ну, цього вже й змислити не можна: мільйони, мільйони та й ще мільйони. Отже, деякі лоцмани, додержуючись правди, кажуть так: *“Добре було тому руському багатиреві штурляти каменюку через Дніпро, бо він стояв на правому високому березі Дніпра, то й перекинув її аж геть; а турецький багатир стояв на лівому низькому березі, то йому треба було кидати проти гори, то його справа не вийшла”*. Про ці таки кам'яні Багатирі інші кажуть инак. *“То жили колись давно два брати, і стало їм тісно. І вирішили вони кидати камені: хто далі кине, той і зостанеться на місці, а хто кине близько, піде геть з місця. Один кинув, і камінь упав близько, а другий штурнув так, що й брата вбив. Не захотів він з гора жити в тому місці й пішов кудись в инше”* [85, с. 53; 87, с. 25]. Звертає на себе увагу архаїчне *“руський”* стосовно *“нашого”*, українського богатира.

Легенду, у якій виникнення каменів пов'язується із запорожцями, 1889 р. зафіксував Д. Яворницький у Старому Кодакі Катеринославського повіту: *“Назва каменів вийшла од суперечки татар та запорожців між собою за межі володіння землею. Запорожці казали, що земля по лівому березі Дніпра, проти Лоханського порога, зпрежда*

віків була козацька; татари, навпаки того, казали, що та земля була татарська. Після довгого опору суперечники вирішили зробити так: запорожці виставлять од себе богатиря, а татари виставлять од себе богатиря, нехай кожний з тих богатирів візьме по каменю і кине його через Дніпро – татарський з лівого боку на правий, запорожський з правого боку на лівий, і де саме впаде чий камінь, там і буде того земля. Ото і взялись ті богатири за камені. А камені ж були такі, ратуї Боже, величезні, що не можна того й змислити, скільки в них пудів! Так ото запорожський богатир як ухопив каменя та як розмахав його в руці, та як киданув од себе, так він перелетів через увесь Дніпро й гепнувся далі лівого берега Дніпра. І так же гарно він, той запорожський богатир, посадив свого каменя, що його й досі не замулила вода. І коли добре придивитися до нього, то можна на ньому побачити й глибокі вдавлени од пальців того запорожського богатиря, який держав його в руці. І шумів же, воно мабуть, той камінь, коли летів через Дніпро! Десь гуділа од нього вся земля!.. Ну, а татарський богатир, який кидав камінь з лівого боку на правий, не здолав перекинути його на правий бік ріки: він посадив його в воду, недоходячи до берега Дніпра. В велику воду цей камінь весь заливається водою й замулюється мулом. Од тих ото суперечників-богатирів і самі камені почали зватися Богатири. Оце так казали колись запорожські діди. А тільки, як казати по правді, то запорожському богатиреві легше було кидати свого каменя, бо він шпурнув його з високого берега вниз, а татарському богатиреві прийшлося кидати свого каменя супроти гори, через що він і посадив його в воду” [47, с. 121-122].

Крім порогів, такі ж легенди пов’язували із видатною пам’яткою первісного мистецтва на півдні України – Кам’яною Могилою в долині ріки Молочної. В оповіді, записаній від місцевих мешканців, виникнення Могили приписано богатирям-велетням, які посварилися за коханку й жбурляли один в одного скелі [23, с. 6].

Ці фольклорні тексти, які потрапили й до художньої літератури [75, с. 117; 5, с. 67; 33, с. 553; 43, с. 46-47], належать до циклу народних оповідок про велетів минулого, гігантських предків. Усі вони звичайно підтримуються отакими нібито фактичними поміченими слідами великого зросту й надмірної сили давнього населення [20, с. 208]. Водночас поєдинок двох богатирів, який закінчився поразкою велетня, що стояв на лівому березі, апелює до зв’язку лівого зі злим началом, відомого в багатьох стародавніх культурах, і вказує на існування архаїчного дуалістичного міфу про походження порогів [36, с. 175].

Проте ще важливіше, що вказані легенди подібні до оповідей про міфічних велетенських істот у різних іранських народів, зокрема, ваюгів у осетинів – диких, грубих велетнів непомірного зросту й сили, яких Бог створив перед нартами і які були ворожі цим осетинським витязям. Вони вважалися найдавнішим, донартівським населенням Осетії, якому передували гуимири. Іноді нараховували кілька поколінь і різновидів велетнів. Це улюблені персонажі осетинської народної демонології, однаково популярні в казках і героїчному епосі – переказах про нартів, прямо пов’язаних зі скіфо-сарматським світом. Ваюгів змальовували як велетнів з величезною силою, іноді багатоголових, однооких чи кривих, що мешкали на вершині гори або ж у печері. Як правило, вони були ворожі людині, та зустрічалися й добрі ваюги, у яких, наприклад, у якості вихованців жили герої казок. Віра в існування ваюгів дуже довго трималася серед осетинів, наприклад, їм приписували шум, стукіт, грюкіт, який чувся вночі побіля будинку [58, с. 6, 11; 53, с. 199; 52, с. 121, 125; 38, с. 111-112; 31, с. 29, 150; 4, с. 68; 29, с. 41, 202; 78, с. 50; 48, с. 60]. Вона має перегуки з релігійними уявленнями деяких реліктових груп індоаріїв. Скажімо, у Дардистані теж вірили, що першими мешканцями світу були велетні-яти. Часом у них було лише одне око посеред лоба. Незграбні й злі, вони сиділи в горах і були ворожими землеробству. Вигнані зі своїх володінь, велетні з’являлися лише ночами, щоб не давати спокою людям. Проте тих, хто потрапив до них, вони могли щедро обдарувати [37, с. 223, 232-234]. Грізні велетні вважалися також найдавнішим населенням Паміру [19, с. 155].

З ваюгами пов'язували певні вірування та місцеві легенди. В осетинів побутувало чимало оповідей про цих велетнів. Деякі з них мають різючі збіги з богатирями українського фольклору. Зокрема, у селищі Кобі в Південній Осетії розповідали про двох ваюгів, які перекидалися через річку Терек кам'яними брилами. На брилах начебто досі видно відбитки їхніх пальців [4, с. 68]. Це дуже архаїчний мотив. У Північному Кафірістані також показували відбиток руки велетня на скелі [37, с. 60].

Що ж до начебто пізнього на вигляд ототожнення одного з богатирів із чужинським народом, то ваюгів могли пов'язувати з ворожими набігами та нашествиями [15, с. 102]. Ягнобці у верхів'ях річки Зеравшан, напрочуд близькі осетинам за мовою, теж розповідали, що той чи інший величезний камінь за давніх часів збурнув велет [67, с. 94–95]. На Памірі було чимало споруд з каменів, які визнавалися рештками капищ могутніх велетів. Їхні могили показували на острові Каракуля, в ущелинах Гунта, Шох-Дари, Алічурській долині та інших місцях. Особливо багато легенд і переказів про грізних велетнів оповідали в Алайській долині [19, с. 155–156]. У Зеравшанській долині та на південному заході Узбекистану велетням, яких вважали богатирським народом доісламської доби, приписували спорудження каналів та великих давніх городищ [67, с. 96]. У талишів кургани й залишки стародавніх фортець так само пов'язували з велетнями-богатирями, що підкорялися дивам [83, с. 38–39].

Велетні, судячи з повідомлення Страбона (II, 10) [46, с. 133], були відомі ще міфології скіфів, які населяли ці ж землі Північного Причорномор'я дві з половиною тисячі років тому. Водночас за Геродотом Галікарнаським (IV, 5), *“скіфи кажуть, що їхній народ є наймолодший серед усіх народів”* [18, с. 181], що перегукується з градацією поколінь у нартівському епосі. Існування в їхній міфології сюжетів, пов'язаних із велетнями, засвідчують також скіфські петрогліфи в Мінусинській котловині. Останні зафіксували сцени протиборства двох груп людиноподібних істот, які різняться розмірами фігур та їхнім оформленням. Одну групу становлять люди, нижчі на зріст, вони кінні або піші, озброєні популярними за скіфської доби келепами. До іншої належать їхні противники, зображені удвічі вищими та гіпертрофовано витягнутими. Вони завжди піші й воюють великими палицями. На думку дослідників, то – велетні, ворожі людям. Наскельні зображення зіставляються із памірською та таджицькою міфологією й оповідами нартівського епосу осетинів про постійну боротьбу героїв із велетенськими ваюгами [72, с. 173–175].

Досить цікаво, що в саянського тюркомовного народу шорців є перекази, дуже подібні до осетинського й українських. Згідно з ними, колись жило двоє богатирів. Один володів лівим берегом річки Мрассу, інший – правим. Тоді ріка текла вільно – їй ніщо не заважало. Та якийсь богатирі посварилися між собою, пішли один на одного війною й зупинилися коло ріки. Обое були сильними й заходилися розламувати гори й кидати один в одного великі камені. Камені то перелітали через гору, то падали в воду. Багато каменів попадало в річку. Ріка сердилася, ревіла на всю тайгу, з піною билася об брили. На сім верст по ріці богатирі накидали каміння [25, с. 26–27]. Фольклор шорців має риси, які споріднюють його з осетинським нартівським епосом. У ньому також збереглися спогади про аланів, які, судячи з археологічних матеріалів і даних історії, топоніміки й народної творчості, взяли участь у формуванні місцевих етносів [49, с. 248–250], як і в Україні. Це виразно показує стародавність і консервативність фольклору запорізького козацтва.

Така ж архаїчність простежується в топоніміці Південного Подніпров'я. Богатирською звалася одна з лав Ненаситецького порогу [85, с. 40]. Подібна де в чому до історій про камені легенда пов'язувалася з Богатиревою, чи Богатиревою балкою поблизу села Маркусового Катеринославського повіту: *“Тут жив богатирь, тіко не докажу: чи наш він був, чи турський... Після того, як богатиря не стало, жили запорожці, а після їх уже – полоз”* [61, с. 155–156]. Вона теж, хоча й опосередковано вказує на етнічну приналежність богатиря та на певну епічну періодизацію поко-

лінь. Богатир – село в Запорізькій області на західному березі Молочного лиману [80, с. 24]. Назва каменів перегукується також із місцевою назвою старовинного селища коло підніжжя гори Бойка в Тавриці – Богатир, яку визнають індоіранською за походженням [84, с. 269, 287; 77, с. 230]. Там само існують стародавні села Багатири, Богатирша-Біелі [74, с. 706; 12, с. 119, 267–268].

Враховуючи, що предки-гіганти в українських легендах визначаються саме як богатирі, важливо, що праслов'янське **bogъ* 'бог' тяжіє до давньоіранського (мідійського) слововжитку **baga-* у значенні 'бог Ахура-Мазда' і східноіранського у значенні 'божество (ріки, гори тощо)'. Варті порівняння праіранське **baga-* 'частка, виділена частина, уділ, доля' і праслов'янські **nebogъ*, **ubogъ*. Посередником могли бути сарматські діалекти як Закавказзя, так і Північного Причорномор'я вже в другій половині VI століття до н.е. На думку дослідників, слов'янське **bogatyрь*, києворуське *богатырь* могло бути запозичене напряму зі східноіранських діалектів без тюркського посередництва, тим же шляхом і в той же час. Перша частина цього культурного терміну перебувала в етимологічному й семантичному зв'язку з праіранським позначенням бога **bag/ya-*, в той час як друга відображала іранську основу **atr-* 'герой', що збереглася в тохарських запозиченнях. При цьому у народній свідомості слов'ян слово *богатир* і слово *бог* справедливо пов'язувалися. Першому з них відповідають осетинське *bæġatyr*, *bæġatær* 'хоробрий', 'богатир', тохарське і сакське **bagatūri*, пор. шугнанське *bādūr* 'герой', *bōdūr* 'богатир', 'витаєзь', рушанське *bo'dur* 'богатир' і інші [1, с. 85; 2, с. 246; 3, с. 277; 91, с. 372; 89, с. 238; 35, с. 39–40; 34, с. 49–52; 84, с. 269, 287].

Часто помилково гадають, що це слово принесли набагато пізніші, тюркські хвилі кочовиків, у яких воно було монголізмом. Однак у північних іранців ця лексема була відома задовго до її фіксації в урало-алтайських мовах [70, с. 83]. Зокрема, грузинські хроніки засвідчують побутування почесного титулу *bæġatær* (*bakat'ar*, *baqt'ar*, *baqar*, *baġat'ar*, *baqt'r*) в аланських правителів, полководців і звитяжців приблизно з V ст. [2, с. 246; 3, с. 231; 27, с. 20, 30, 47; 51, с. 114; 66, с. 19; 14, с. 131; 57, с. 84; 89, с. 238; 45, с. 160; 16, с. 35; 7, с. 414, 416, 423–424; 82, с. 62–66, 74; 39, с. 226]. Тому слід припустити, що саме поняття богатирия, яке має центральне значення в українських топонімічних легендах, походить із сармато-аланської доби. У середині VIII століття, згідно з ібн Атамом ал-Куфі, власне ім'я, а можливо, й титул *Baġātir* чи *Baġātir* мав правитель аланів, підвладний хозарам [8, с. 241; 92, с. 155–156; 88, с. 81]. У першій половині X століття цей термін зафіксований як титул у аланів також ібн Русте. За його свідченням, "цар аланів зветься *b.ġāyr* (*baġātyr*), таке ім'я прикладається до кожного з їхніх царів (*ism li-kull min mulk 'alailum*)" [55, с. 221; 71, с. 58; 14, с. 150; 45, с. 114, 160; 17, с. 131–132; 92, с. 156; 89, с. 238; 7, с. 343, 362–363; 88, с. 79]. Приблизно тоді ж цей аланський титул воєначальника у формі *baġator* запозичується дунайсько-булгарською аристократією [95, с. 83; 97, с. 74]. У якості особового імені *Пакаатар* (*Bæġatær*) зустрічається, крім того, в аланомовному написі X–XII століття, знайденому на Кубані на березі річки Великий Зеленчук [27, с. 193–194; 1, с. 85, 260–270; 2, с. 246; 13, с. 3–4; 68, с. 138; 89, с. 238; 39, с. 168, 170–172, 174, 177–178, 187]. Таке звання від самого початку прикладалося до полководців, героїв. Те ж значення воно зберегло й пізніше. Принагідно до аланів цей титул (*ba-du-er*) послідовно вживається в китайських джерелах XIII–XIV століть [14, с. 145; 45, с. 259; 7, с. 531–532, 551, 554, 556; 88, с. 78; 39, с. 232]. Вельможні алани, у тому числі князі, з титулом *bæġatær* згадуються в XIII–XIV століттях і в грузинських літописах [51, с. 114–115; 26, с. 114; 14, с. 152; 17, с. 132; 81, с. 203, 208; 69, с. 52; 45, с. 264–265; 7, с. 420, 424; 39, с. 226, 420, 426]. У XIV столітті цей титул мали також кілька мамлюків аланського походження [7, с. 362; 88, с. 78–80, 83; 39, с. 224]. Судячи з хронік XV століття, мали його й тогочасні зверхники середньоазійських аланів [50, с. 111]. У формі *Bogator* він зафіксований наприкінці XVI століття в угорських ясів [39, с. 212; 88, с. 79, 80].

Побутували й фольклорні оповіді про богатирів. У народній творчості осетинів є цілий цикл легенд і переказів, присвячений боротьбі із зовнішніми ворогами, головний герой якого зветься Ос-Багатар. У цьому образі стародавній індоіранський міф про першопредка поєднувався з реально-історичною інформацією про видатних правителів. Він належав до міфічного племені звитяжців і був наділений такою силою, що легко розривав шкіру бика. Ос-Багатар охороняв людей, які мешкали в ущелині, від усіх ворогів. При появі супротивника він по тривозі піднімав двісті піших вояків і вступав у битву з ворогом [22, с. 36–37; 21, с. 36–37, 39; 73, с. 83, 261, 263; 11, с. 14–15; 68, с. 76, 130–131]. Носії цього титулу посідали важливе місце і в етногенетичних переказах, на яких будувалася ідея народної єдності. Зокрема, Ос-Багатара вважали своїм спільним родоначальником мешканці Уаллагирської ущелини, йому приписували стародавній спис, шолом і сагайдак, які зберігалися в святилищі Реком і вважалися наділеними обереговими властивостями. З цим походженням осетинські аристократи пов'язували своє колишнє панування, згодом утрачене. Такий вельможний предок в очах народу був переконливим “обґрунтуванням” претензій на шляхетськість. “Серед них досі живі спогади давніх часів, і, подібно до того, як грузини досі пам'ятають вислови прославленої цариці Тамари, вродженої осетинки, так і серед них живі спогади про постанови царя Багатара, котрий царював у середині V століття, якими вони нерідко керуються, виносячи рішення в сварках”, – писав німець Карл Кох, який побував в Осетії у 1836–1838 роках. Від останнього великого царя, видатного політика й полководця Ос-Багатара себе виводили найдавніші й найбільш відомі роди східних осетинів, до яких зараховувало себе чимало родин. Цей стародавній цар одночасно вважався родоначальником усього осетинського народу та його суспільних верств [42, с. 36; 71, с. 67; 14, с. 89, 114, 128, 144; 11, с. 15, 26; 24, с. 7–37; 62, с. 256; 68, с. 129–130; 21, с. 39, 49]. Як ми пам'ятаємо, один із дніпровських богатирів також виступав у якості першопредка. Власне ім'я алансько-осетинського походження Ваґата побутує в рачинській і мегрельській говірках Східної Грузії [28, с. 21]. У деяких районах Картлі Багатар, рідше Баадур, фігурує в якості власного імені ще з XV століття, існував і рід осетинського походження Баадурашвілі [16, с. 103, 188, 236]. У карачаєвців, в етногенезі яких значну роль відіграли осетини, теж відомий рід Баґъатырлары, як і топонім аланського походження Баґъатыр тала – ‘Поляна богатиря’ – назва місцевості в Теберданській долині [10, с. 97].

Тому слід визнати, що слово *богатир* увійшло до нашої мови ще в аланські часи. Алани безпосередньо контактували з русинами у X–XIII століттях. Слово богатырь зафіксоване в Никонівському літописі під 1215 роком та в Іпатіївському літописі під 1240, 1243 і 1262 роками як щось певне й відоме [64, с. 69; 63, с. 522, 528, 565]. Фонетичні ознаки вказують на стародавність його запозичення [70, с. 85; 54, с. 222; 45, с. 114]. Термін наявний у західнослов'янських, східнослов'янських і окремих південнослов'янських мовах. Це чеське *bohater*, польське *bohater*, *bohater*, старопольське *bohaterz*, словацьке *bohater*, болгарське *богатир*, білоруське *богатырь* ‘могутній воїн, епічний герой’ [94, с. 16; 91, с. 374; 90, с. 34; 79, с. 183; 93, с. 59; 96, с. 84; 32, с. 220]. Їхнім джерелом, безперечно, була середньовічна східноіранська форма, близька до староосетинської, тобто аланська. На користь цього свідчать також давно помічені перегуки слов'янського епосу й осетинських нартівських переказів [89, с. 238; 35, с. 40; 34, с. 52]. З аланської запозичені й удмуртське *boyatyr*, *bayatyr*, *bay't'r* та шорське *payattyr* ‘герой, богатир’ [6, с. 184–185; 76, с. 92]. В урало-алтгайських мовах цей культурний термін теж давно вже визнано іранізмом, який увійшов у побут тюрків близько VI століття [41, с. 113; 91, с. 375; 70, с. 82–85; 89, с. 238; 92, с. 155; 76, с. 93; 35, с. 40; 34, с. 50–51]. Це додатково підтверджує іранське походження південноукраїнських легенд, у яких діють богатири.

Дослідження показує, що богатири, котрі створюють пороги на великих річках шляхом кидання брил, є надзвичайно давнім фольклорним мотивом, який сягає сармато-аланського періоду в історії Південної України. Оповіді про них були

звернені в минуле, пояснюючи те, як довколишній красвид набув своєї сучасної подоби, як у примордiальний час утворилися найпомітніші степові об'єкти, що привертати увагу людини. Це пов'язано з тим, що основний зміст, основну сакральну навантаженість будь-якої міфології становив опис подолання хаотичності, невпорядкованості, тобто сюжети про космізацію простору й часу, що й відобразилися в південноукраїнських етіологічних легендах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абаев В. И.* Осетинский язык и фольклор : В 2-х т. / В. И. Абаев. – Москва-Ленинград : издательство АН СССР, 1949. – 601 с.
2. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – Москва-Ленинград : издательство АН СССР, 1958. – Т. I. А-К. – 656 с.
3. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – Москва-Ленинград : издательство АН СССР, 1973. – Т. II. L-R. – 448 с.
4. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев. – Ленинград : Наука, 1989. – Т. IV. U-Z. – 325 с.
5. *Авенариус В.* Сын атамана: Повесть для юношества из быта запорожцев В. Авенариус. – Санкт-Петербург : кн. маг. П. В. Луковникова, 1901. – 198 с., [8] л. ил.
6. *Алатырев В. И.* Этимологический словарь удмуртского языка. Буквы А, Б / В. И. Алатырев. – Ижевск : НИИ при СМ УАССР, 1988. – 240 с.
7. *Алемань Агусты.* Аланы в древних и средневековых письменных источниках / Агусты Алемань. – Москва : Менеджер, 2003. – 608 с.
8. *Артамонов М. И.* История хазар / М. И. Артамонов. – Ленинград : издательство Государственно-го Эрмитажа, 1962. – 522 с.
9. *Афанасьев-Чужбинский А.* Поездка на Днепровские пороги и на Запорожье / А. Афанасьев-Чужбинский // Морской сборник, издаваемый Морским ученым комитетом. – Санкт-Петербург : типография Морского Министерства, 1857. – Т. XXXI. – № 9. Сентябрь. – III. Часть неофициальная. – С. 1-36.
10. *Байрамкулов А. М.* К истории аланской ономастики и топонимики / А. М. Байрамкулов. – Черкесск : Карачаево-Черкесское республиканское книжное издательство, 1995. – 221 с.
11. *Бзаров Р. С.* Осетины Дзгойта: биография фамилии и история народа / Р. С. Бзаров. – Владикавказ : Арвы-Асин, 2011. – 340 с.
12. *Бушаков В. А.* Лексичний склад топонімії Криму / В. А. Бушаков. – К. : Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2003. – 226 с.
13. *Бязыров А. Х.* Осетинская родословная X века / А. Х. Бязыров // Осетинская филология. Ирон филологи. – Орджоникидзе : Ир, 1981. – Вып. II. – С. 3-5.
14. *Ванев З. Н.* Средневековая Осетия / З. Н. Ванев. – Сталинир : Госиздат Юго-Осетии, 1959. – 184 с.
15. *Габараев С. Ш.* К вопросу о народном мировоззрении в нартском эпосе // Сказания о нартах – эпос народов Кавказа / С. Ш. Габараев. – Москва : Наука, 1969. – С. 69-102.
16. *Гаглойти Ю. С.* Алано-Георгика. Сведения грузинских источников об Осетии и осетинах / Ю. С. Гаглойти. – Владикавказ : Ир, 2007. – 238 с.
17. *Гаглойти Ю. С.* Аланы и вопросы этногенеза осетин / Ю. С. Гаглойти. – Тбилиси : Мецниереба, 1966. – 256 с.
18. Геродота турійця з Галікарнасса “Історій” книг дев'ять, що їх називають музами / Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького. – К. : Наукова думка, 1993. – 576 с.
19. *Горненский И.* Легенды Памира и Гиндукуша / И. Горненский. – Москва : Алетейя, 2000. – 208 с.
20. *Грушевський М.* Історія української літератури / М. Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – Т. IV. Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XII – XVII. Кн. 2. – 320 с.
21. *Гутнов Ф. Х.* Генеалогические предания осетин как исторический источник / Ф. Х. Гутнов. – Орджоникидзе : Ир, 1989. – 174 с.
22. *Гутнов Ф. Х., Тменов В. Х.* Антропонимы предания об Ос-Багатаре / Ф. Х. Гутнов, В. Х. Тменов // Проблемы исторической этнографии осетин. – Орджоникидзе : Ир, 1988. – С. 35-49.
23. *Даниленко В. М.* Кам'яна Могила / В. М. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1986. – 151 с.
24. *Дарчиев А. В.* О некоторых реликвиях святилища Реком / А. В. Дарчиев. – Владикавказ : ИПО СОИГСИ, 2011. – 83 с.
25. Девять бубнов шамана: Шорские легенды и предания / Предисловие, составление и комментарий А. И. Чудоякова. – Кемерово : Кемеровское книжное издательство, 1989. – 142 с.
26. *Джанайты С. Х.* Три Слезы Бога / С. Х. Джанайты. – Владикавказ : Сев.-Осет. ин-т гум. и соц. исслед. им. В. И. Абаева, 2007. – 158 с.
27. *Джанашвили М.* Известия грузинских летописей и историков о Северном Кавказе и России. Описание Осетии, Дзурдукии, Дидоэтии, Гушетии, Алании и Джикетии. О царях Хазаретии. Алгузайн / М. Джанашвили // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – Тифлис : издание Управления Кавказского Учебного Округа ; типография Канцелярии Главноначальствующего гражданскою частию на Кавказе К. Козловского и А. Федорова, 1897. – Вып. XXII. – С. 1-196.

28. *Дзидзигури Шота*. Грузинские варианты нартского эпоса : (Исследование, тексты) / Шота Дзидзигури. – Тбилиси : Мерани, 1971. – 108 с.
29. *Дзиццойты Ю. А.* Нарты и их соседи. Географические и этнические названия в нартском эпосе / Ю. А. Дзиццойты. – Владикавказ : Алания, 1992. – 280 с.
30. [Драгоманов Михаил]. Малорусские народные предания и рассказы. Свод Михаила Драгоманова. – Киев : типография М. П. Фрица, 1876. – XXV, 647 с.
31. *Дюмезиль Жорж*. Осетинский эпос и мифология / Жорж Дюмезиль. – Москва : Наука, 1976. – 273 с.
32. *Етимологічний словник української мови*. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. А-Г. – 634 с.
33. *Загребельний П.* Роксолана / П. Загребельний. – К. : Радянський письменник, 1980. – 574 с.
34. *Іванов В. В.* Избранные труды по семиотике и истории культуры / В. В. Иванов. – Москва : Знак, 2009. – Т. 5: Мифология и фольклор. – 376 с.
35. *Іванов В. В.* Славяно-арийские (=индоиранские) лексические контакты / В. В. Иванов // Славянская языковая и этноязыковая системы в контакте с неславянским окружением. – Москва : Языки славянской культуры, 2002. – С. 17-51.
36. *Іванов В. В., Топоров В. Н.* Исследования в области славянских древностей: Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текста / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – Москва : Наука, 1974. – 341 с.
37. *Йеттмар Карл*. Религии Гиндукуша / Карл Йеттмар. – Москва : Наука, 1986. – 524 с.
38. *Калоев Г. З.* Нартский эпос осетин / Г. З. Калоев // Нартский эпос : Материалы совещания 19-20 октября 1956 г. – Орджоникидзе : Северо-Осетинское книжное издательство, 1957. – С. 110-128.
39. *Камболов Т. Т.* Очерк истории осетинского языка / Т. Т. Камболов. – Владикавказ : Ир, 2006. – 463 с.
40. *Каргопольцов Иван*. Путеводитель по р. Днепру и его порогам : (С прил. карты Днепр. бассейна) : Необходимая книжка для путешественников судно- и лесопромышленников / Сост. Ив. Ник. Каргопольцов / И. Каргопольцов. – Екатеринбург : тип. Н. Я. Павловского, 1888. – IV, 367 с.
41. *Кляшторный С. Г.* Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии / С. Г. Кляшторный. – Москва : Наука, 1964. – 214 с.
42. *Ковалевский М.* Современный обычай и древний закон. Обычное право осетин в историко-сравнительном освещении / М. Ковалевский. – Москва : типография В. Гатцук, 1886. – Т. 1. – 340 с.
43. *Кононович Л.* Чигиринский сотник / Л. Кононович // Сучасність. – Київ, 2009. – № 12. – С. 18-138.
44. [Кравченко Василь]. Етнографічні матеріали, зібрані В.Кравченком на Україні, а більше в межах Волині. – Житомир, б. р. – [2], XIV, 200 с.
45. *Кузнецов В. А.* Очерки истории алан / В. А. Кузнецов. – Орджоникидзе : Ир, 1984. – 303 с.
46. *Латышев В. В.* Извещения древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / Собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. – Санкт-Петербург : типография Императорской академии наук, 1890. – Т. I. Греческие писатели. – VIII, 946 с.
47. *Легенди та перекази / Упорядкування та примітки А.Л. Іоаніді, вступна стаття О.І. Дея.* – К. : Наукова думка, 1985. – 400 с.
48. *Макеев Д. Б.* Религиозное мировоззрение в нартском эпосе / Д. Б. Макеев. – Владикавказ : ИПК Сев.-Осет. ин-та гум. и соц. исслед. им. В.И. Абаева, 2007. – 200 с.
49. *Малолетко А. М.* Древние народы Сибири. Этнический состав по данным топонимики / А. М. Малолетко. – Томск : Печатная мануфактура, 2005. – Т. 4. Арии. – 364 с.
50. *Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков (извлечения из персидских и тюркских сочинений) / Составители С. К. Ибрагимов, Н. Н. Мингулов, К. А. Пищулина, В. П. Юдин.* – Алма-Ата : Наука, 1969. – 652 с.
51. *Миллер В. Ф.* Древнеосетинский памятник из Кубанской области / В. Ф. Миллер // Материалы по археологии Кавказа, собранные экспедициями Императорского Московского Археологического Общества, снаряженными на высочайше дарованные средства. – Москва : типография А. И. Мамонтова и К°, 1893. – Вып. III. – С. 103-118.
52. *Миллер В.* Осетинские этюды. Часть первая (Осетинские тексты) // Ученые записки императорского Московского университета. Отдел историко-филологический. – Москва : типография бывш. Ф. Б. Миллера, 1881. – Вып. 1. – 166 с.
53. *Миллер В.* Черты старины в сказаниях и быте осетин / В. Миллер // Журнал Министерства народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1882. – Т. 222. – № 8, август. – С. 191-207.
54. *Миллер В.* Экскурсы в область русского народного эпоса. I – VIII / В. Миллер. – Москва : типография Высоч. утв. Т-ва И.Н. Кушнерева и К° и Высочайше утвержден. Т-во Скоропеч. А. А. Левенсен, 1892. – 232, 69 с.
55. *Минорский В. Ф.* История Ширвана и Дербенда X-XI веков / В. Ф. Минорский. – Москва : издательство восточной литературы, 1963. – 265 с.
56. *Морачевский В. В.* Екатеринбург и расходящиеся от него пути / В. В. Морачевский // Россия. Полное географическое описание нашего отечества – настольная и дорожная книга для русских людей / Под общим руководством П.П. Семенова-Тян-Шанского, вице-председателя Императорского Географического Общества, В. И. Ламанского, бывшего председателя отделения этнографии Императорского Русского Географического Общества. – Санкт-Петербург : издание А. Ф. Девриена, 1910. – Т. 14. Новороссия и Крым. – С. 556-688.
57. *Мрвели Леонти*. Жизнь картлийских царей. Извлечение сведений об абхазах, народах Северного Кавказа и Дагестана / Перевод Г. В. Цулая. – Москва : Наука, 1979. – 104 с.

58. Нарты. Осетинский героический эпос / Составители Т.А. Хамицаева и А.Х. Бзыров. - Москва : Наука, 1989. - Кн. 2. - 494 с.
59. Новицкий Я. Духовный мир в представлении малороссийского народа. Сказания, суеверия и верования, собранные в Екатеринославщине / Я. Новицкий // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. - Екатеринослав, 1912. - Вып. 8. - С. 161-184.
60. Новицкий Я. П. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875-1905 г. / Я. Новицкий. - Екатеринослав : типография Губернского Земства, 1911. - 118 с.
61. Новицкий Я. П. С берегов Днепра / Я. П. Новицкий // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. - Екатеринослав : типография Губернского Земства, 1909. - С. 2-213.
62. Осетины глазами русских и иностранных путешественников (XIII-XIX вв.) / Составление, вводная статья и примечания Б. А. Калоева. - Орджоникидзе : Северо-Осетинское книжное издательство, 1967. - 320 с.
63. [Полное собрание русских летописей]. - Санкт-Петербург: печатня В. Головина, 1871. - [Т. 2.] Летопись по Ипатскому списку. - IX, 616, 33, 28, 12 с.
64. Полное собрание русских летописей. - Санкт-Петербург : типография Министерства внутренних дел, 1885. - Т. 10. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. - 6, 244 с.
65. Преображенский А. Этимологический словарь русского языка / А. Преображенский. - Москва : типогр. Г. Лиснера и Д. Совко, 1910. - Т. 1: А - О. - 674 с.
66. Пфаф В. Б. Материалы для истории осетин / В. Б. Пфаф // Сборник сведений о кавказских горцах, издаваемый с соизволения его императорского высочества Главнокомандующего Кавказскою Армиею при Кавказском горском управлении. - Тифлис : типография Главного Управления Наместника Кавказского, 1871. - Вып. V. - С. 1-100.
67. Розенфельд А. З. Великаны в таджикском фольклоре и топонимике / А. З. Розенфельд // Фольклор и этнография: Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. - Ленинград : Наука, 1972. - С. 92-96.
68. Салагаева З. М. От Нузальской надписи к роману: Проблема генезиса и становления осетинской прозы / З. М. Салагаева. - Орджоникидзе : Ир, 1984. - 312 с.
69. Санакоев М. П. Дружба, скрепленная в веках / М. П. Санакоев. - Цхинвали : Ирыстон, 1983. - 124 с.
70. Севортян Э. В. Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву "Б" / Э. В. Севортян. - Москва : Наука, 1978. - 349 с.
71. Скитский Б. Очерки по истории осетинского народа с древнейших времен до 1867 года / Б. Скитский. - Владикавказ : Евразия, 2009. - 221 с.
72. Советова О. С. Сюжет с великанами на скалах Тепсея / О. С. Советова // Скифо-сибирский мир: искусство и идеология. - Новосибирск : Наука, 1987. - С. 173-176.
73. Сокаева Д. В. Легенды и предания осетин: контекст традиции / Д. В. Сокаева. - Владикавказ : ИПО СОИГСИ, 2010. - 280 с.
74. Ставровский Я. Ф. Горный Крым и Керченский полуостров / Я. Ф. Ставровский // Россия. Полное географическое описание нашего отечества — настольная и дорожная книга для русских людей / Под общим руководством П.П. Семенова-Тян-Шанского, вице-председателя Императорского Географического Общества, В. И. Ламанского, бывшего председателя отделения этнографии Императорского Русского Географического Общества. - Санкт-Петербург : издание А. Ф. Девриена, 1910. - Т. 14. Новороссия и Крым. - С. 689-878.
75. Старицкий М. Молодість Мазепи. Руїна / М. Старицкий. - К. : Центр духовної культури, 1997. - 984 с.
76. Татаринцев Б. И. Этимология тюркского названия богатыря / Б. И. Татаринцев // Советская тюркология. - Баку, 1987. - № 4. - С. 90-96.
77. Трубачев О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье: Реконструкция реликтов языка. Этимологический словарь / О. Н. Трубачев. - Москва : Наука, 1999. - 320 с.
78. Туаллагов А. А. Скифо-сарматский мир и нартвовский эпос осетин / А. А. Туаллагов. - Владикавказ : издательство Северо-Осетинского университета, 2001. - 315 с.
79. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. - Москва : Прогресс, 1986. - Т. I (А-Д). - 576 с.
80. Фоменко В. Звідки ця назва? / В. Фоменко. - Дніпропетровськ : Промінь, 1969. - 104 с.
81. Цулая Г. В. Грузинский "Хронограф" XIV в. о народах Кавказа / Г. В. Цулая // Кавказский этнографический сборник. - Москва : Наука, 1980. - Т. VII. - С. 193-208.
82. Чичинадзе З. История Осетии по грузинским источникам. Составлена на основе устных сказаний, народных преданий и сохранившихся старинных сведений / З. Чичинадзе. - Цхинвал : Полиграфическое производственное объединение республики Южная Осетия, 1993. - 166 с.
83. Чурсин Г. Ф. Тальши: (Этнографические заметки) / Г. Ф. Чурсин // Известия Кавказского историко-археологического института в Тифлисе. - Тифлис : Академия наук СССР, 1926. - Т. IV. - С. 15-40.
84. Шапошников А. К. Сарматские и туранские языковые реликты Северного Причерноморья / А. К. Шапошников // Этимология 2003-2005. - Москва : Наука, 2007. - С. 255-322.

85. *Эварницкий Д. И.* Вольности запорожских козаков / Д. И. Эварницкий. – Санкт-Петербург : типолитограф. и фот. П.И. Бабкина, 1898. – 405, IV с.
86. Южный А. На Днепровских порогах и два дня у штурндистов: Записки путешественника / А. Южный // Вестник Европы. – Санкт-Петербург, 1881. – Т. IV. – С. 399–419.
87. *Яворницький Д. І.* Дніпрові пороги. Альбом фотографій з географічно-історичним нарисом / Д. І. Яворницький. – Харків : Державне видавництво України, 1928. – 76, 22 с.
88. *Aleman Agusti.* The “Alanic” title *Bayātar // Nartamongae. The Journal of Alano-Osetic Studies; Epic, Mythology & Language. – Paris-Vladikavkaz/Dzaewydyzqaew, 2002. – Vol. 1. – № 1. – P. 77–86.
89. *Bailey H. W.* Ossetic (Nartā) // Traditions of Heroic and Epic Poetry / H. W. Bailey. – London : W.S. Manley & Son Limited, 1980. – Vol. 2. – P. 236–267.
90. *Brückner Aleksander.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. – 806 s.
91. *Doerfer Gerhard.* Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit / Gerhard Doerfer. – Wiesbaden : Franz Steiner Verlag GmbH, 1965. – Band II : Türkische Elemente im Neupersischen, alif bis ta. – 671 S.
92. *Golden Peter B.* Khazar Studies: An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars / Peter B. Golden. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980. – Vol. 1. – 291 p.
93. *Machek Václav.* Etymologický slovník jazyka českého / Václav Machek. – Praha : Československá akademie věd, 1957. – 866 s.
94. *Miklosich Franz.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / Franz Miklosich. – Wien : Wilhelm Braumüller, 1886. – VIII, 548 S.
95. *Moravcsik Gyula.* Byzantinoturcica / Gyula Moravcsik. – Leiden : E.J. Brill, 1983. – II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. – XXV, 376 S.
96. *Reizek Jiří.* Český etymologický slovník / Jiří Reizek. – Brno-Praha : Leda, 2001. – 752 s.
97. *Sophoulis Panos.* Byzantium and Bulgaria, 775-831 / Panos Sophoulis. – Leiden : Koninklijke Brill NV, 2011. – XVIII, 367 p.

Bohatyri: an Archaic Plot in the Folklore of the Southern Dnieper Region

Kostyantin RAKHNO

The article is dedicated to the Ukrainian folk legends of the Southern Dnieper Region. The scenes about epic giants creating the Dnieper rapids by tossing lumps of rock. They were also connected with Kamyana Mohyla in the Molochna River valley. These legends have the parallelism among the Ossetes and the Shorians, that points on their possible Sarmatian-Alanian origin. They reflect the ancient dualistic world-view. The term “bohatyr” itself is Iranian by its origin too and owed its appearance to the language of the Alans. The author has made a conclusion, that this folklore motif has been inherited from the Iranian-speaking population of the steppes.

Key words: bohatyr, legend, folklore, plot, beliefs, Iranians, text, archaic.

Богатыри: архаический сюжет в фольклоре Южного Поднепровья

Константин РАХНО

Статья посвящена изучению украинских народных легенд Южного Поднепровья. Проанализированы сюжеты, в которых говорится о богатырях-великанах, создающих пороги на Днепре путем бросания скал. Автор связывает их топонимически с Каменной Могилой в долине реки Молочной. С привлечением широкого сравнительного материала рассмотрены параллели этих легенд в эпосе осетин и шорцев, что дает повод указывать на их возможное сармато-аланское происхождение. По мнению исследователя, эти легенды о богатырях отражают древнее дуалистическое мировосприятие, а термин “богатырь”, очевидно, является иранским по происхождению и обязан своему появлению языку аланов. В выводах указано, что фольклорный мотив о богатырях, вероятно, унаследован от ираноязычного степного населения.

Ключевые слова: богатырь, легенда, фольклор, сюжет, верования, иранцы, текст, архаический.

Стаття надійшла до редколегії 8.09.2014

Прийнята до друку 14.10.2014